

Területi Statisztika

Közzététel: 2020. január 17.

A tanulmány címe:

**A magyarországi településrendszer strukturális változásának sajátos vonásai
(megjelent: 1982)**

Szerző:

Kőszegfalvi György

<https://doi.org/10.15196/TS600107>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Területi Statisztika c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány, vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

- 1) A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
- 2) A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átdadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
- 3) A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
- 4) A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
- 5) A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
- 6) A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„Forrás: Területi Statisztika c. folyóirat 60. évfolyam 1. számában megjelent, Kőszegfalvi György által írt, A magyarországi településrendszer strukturális változásának sajátos vonásai (megjelent: 1982) c. tanulmány”

- 7) A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

A magyarországi településrendszer strukturális változásának sajátos vonásai*

Peculiarities in the structural change of the Hungarian settlement system

Kőszegfalvi, György

Területi Statisztika
32. évfolyam (1982)
5. szám 453–475. oldal

Kulcsszavak:

településrendszer,
agglomeráció,
agglomerálódó térség,
urbanizáció

Keywords:

settlement system,
agglomeration,
agglomerating areas,
urbanization

A szerző az ipari és a mezőgazdasági termelés, a terciér szektor, a szellemi élet infrastruktúrájának, a népességszám koncentrációjának, az infrastruktúra, a települési szerkezet, a területfelhasználás és a közigazgatási struktúra vizsgálatával jellemzi a magyarországi településrendszer strukturális változását. A tanulmány az agglomerációkat (a főváros térsége, a Sajó völgye, valamint a legnagyobb tömeges üdülőforgalmat fogadó Balaton menti települési lánc) és agglomerálódó térségeket (Győr, Pest térsége, a Zagyva völgye, a Szombathely–Kőszeg közötti településlánc) követően bemutatja az urbanizálódó tengelyeket és térségeket, a településegységeket, a várospárokat, a városhármasokat és a városrégiókat.

Unchanged reproduction of a study published on pages 453–475 of issue 5 in the 32nd volume of our journal.

The author characterizes the structural change of the Hungarian settlement system by examining industrial and agricultural production, tertiary sector, infrastructure of intellectual life, concentration of population, infrastructure, settlement structure, land use and administrative structure. Following agglomerations (Budapest metropolitan area, the Sajó Valley, and the Balaton-side settlement corridor receiving the most tourists) and agglomerating areas (Győr, Pest area, Zagyva valley, settlement corridor between Szombathely and Kőszeg), the study presents urbanizing corridors and areas, settlement clusters, city pairs, 'urban triplets' and urban regions.

* A tanulmány a Területi és Városi Statisztikusok Nemzetközi Társasága (International Association for Regional and Urban Statistics – IARUS) 13. általános konferenciájára (Székesfehérvár, 1982. május 14.) benyújtott előadás alapján szolgáló kutatások eredményeinek összefoglalása.

A hetvenes évtizedben felerősödött a magyarországi településrendszer átalakulásában, fejlődésében az a sajátos folyamat, amelyet a településrendszer strukturális változásának nevezhetünk. Az ország azon térségeiben, ahol – a dinamikus gazdasági fejlődés eredményeként – nagymérvű a népességnek, az anyagi javak termelésének, az elosztásnak, a forgalmazásnak, a szolgáltatásoknak a területi koncentrációja, ott felgyorsul az infrastruktúra fejlődése és korszerűsödése, átalakulnak a települések egymás közti kapcsolatai. A települések egymás közötti munkamegosztása elmélyül: sokrétű funkcionális kapcsolatok alakulnak ki és erősödnek. Egyértelműbb lesz a települések hierarchikus rendszere. Ugyanakkor megindul a települések egymás közötti összefonódásának, területi összenövésének, együttélésének a folyamata. A folyamat jellegétől, intenzitásától, a hatótényezők érvényesülésétől függően a településrendszerben végbemenő strukturális változások következményeként különféle települési képződmények alakulnak ki, fejlődnek.

A strukturális változás okai

A magyarországi településrendszer strukturális változásának folyamatát kiváltó okok, tényezők több csoportra oszthatók.

A településrendszer strukturális változását kiváltó, ösztönző folyamat meghatározó, döntő tényezőinek csoportjába az anyagi javak termelésével kapcsolatos okok sorolhatók. Ez az ipar és a mezőgazdaság fejlődése.

Az ipar kettős vonatkozásban befolyásolja a településrendszerek strukturális változásának folyamatát. Egyrészt az ásványi és bányakincsek kitermelésére épülő ipari tevékenység hat nemcsak az érintett térségekben fekvő települések fejlődésére, hanem azok egymásközi strukturális jellegű kapcsolataira, viszonyaira. Másrészt a feldolgozó iparágak különböző üzemeinek, ahhoz kapcsolódó létesítményeinek telephely-választása, majd ezen üzemek működésének hatása, következményei sokoldalúan befolyásolják, meghatározzák a települések egymás közti kapcsolatainak strukturális változását, agglomerálódását, a különféle jellegű és összetételű települési rendszerek létrejöttét, fejlődését.

A mezőgazdaság mindenkor településfejlesztő tényező volt. Ha történelmi összefüggéseiben vizsgáljuk a mezőgazdaság hatására kiváltott településfejlődést, a sajátos vonások között felismerhető, hogy ez a hatás nemcsak funkcionálisan vagy hierarchikusan érvényesült, hanem szerkezetében is sajátos arculatú települési képződményeket hívott életre. A mezőgazdasági termelésben végbemenő mélyreható változások következményeit csak most kezdjük érzékelni, illetve értékelni. Úgy tűnik, hogy ennek a folyamatnak nemcsak a termelés szerkezetére, jellegére, színvonalára, az anyagi javak termelésén belüli kapcsolatokra van hatása, hanem a települési rendszerek strukturális változását kiváltó tényezők között is megkülönböztetett figyelmet érdemlő szerepet tulajdoníthatunk neki.

A településrendszer strukturális változásának sajátosságait kiváltó okok, tényezők másik csoportjába az infrastruktúra szerepe sorolható. Egyrészt olyan vonatkozásban, hogy a természeti-földrajzi adottságok üdülési-idegenforgalmi hasznosítása kiváltja, kikényszeríti az infrastruktúra fejlődését, kiépülését vagy korszerűsödését, s ez következményeiben az érintett térségekben a települések strukturális összefonódásának, agglomerálódásának meghatározó tényezője lehet. Lényegében hasonló szerepet tölt be az infrastruktúra – természetesen a vonalas infrastruktúra rendszerek – az anyagi javak termelése nyomán végbemenő koncentráció hatására kiváltott településegyüttesekben, agglomerálódó térségekben. Ugyanakkor szükséges azt is megjegyezni, hogy az infrastruktúra fejletlensége, hiánya gátló tényezője lehet az érintett térségekben annak, hogy a településrendszer strukturális változásának folyamata elmélyüljön.

A településrendszer strukturális változását sokoldalúan befolyásolják, egyes esetekben meghatározzák az ország egyes térségeinek táji-természeti adottságai, földrajzi viszonyainak sajátosságai. Ezek között említhetjük például a vízrajzi helyzet megszabta adottságokat, a terepalakulat, a domborzati viszonyok nyújtotta lehetőségeket, illetve korlátozó tényezőket.

A településrendszer strukturális átalakulási folyamatának vizsgálata azt mutatja, hogy a vízfolyások térszerkezete jelentősen elősegítheti a települések egymásközi szimbiózisát, különböző jellegű, nagyságrendű, földrajzi kiterjeszkedésű és arculatú települési struktúrák létrejöttét, fejlődését. A domborzati viszonyok ösztönzőleg, más esetekben fékezőleg hatnak a településrendszer strukturális átalakulására; a közvetlen geográfiai adottságok mellett a társadalmi munkamegosztásra, illetve a társadalmi-gazdasági élet területi szerkezetének alakulására is sokoldalú befolyást gyakorolnak. Korábbi történelmi időszakban a hegy- és dombvidék találkozásán kialakult vásárvonalak, vásári utak egyben településfejlesztő, településképző hatást is gyakoroltak. Ez a meghatározó szerepe érvényesül a településrendszer átalakulása során is, sokoldalúan elősegítve a települések agglomerálódását.

A településrendszer strukturális változása folyamataiban fontos szerepe van az anyagi javak termelése mellett a tömeges üdülő-idegenforgalomnak. Ez a hatás két tényezőn keresztül érvényesül. Egyrészt az ilyen jellegű adottságokkal rendelkező térségekben fekvő települések területi összenövését, összefonódását a területtel szemben támasztott igények, a területfelhasználás rendszere határozza meg. Másrészt az üdülés-idegenforgalom céljai érdekében kiépülő, fejlődő, korszerűsödő infrastruktúra teremti meg az érintett települések területi összefonódásának feltételeit. Ebben a folyamatban különösen kiemelkedő szerepe van az infrastruktúra hálózati rendszereinek.

A településrendszer strukturális változását kiváltó, befolyásoló, meghatározó tényezők, okok szerepe különbözőképpen, különböző hatásokon, áttételeken keresztül érvényesül. A kutatómunka során arra kerestük a választ, hogy ezek az okok, tényezők, mennyiben segíthetik elő a településrendszer strukturális változása folya-

matának kibontakozását; tudatosabb beavatkozás, szabályozás révén mennyiben használhatók fel a településrendszer strukturális változását elősegítő, kiváltó folyamatok kibontakoztatására, elmélyítésére, s ennek révén hogyan szolgálhatják a népesség települési viszonyainak fejlesztését, korszerűsítését.

A strukturális változás eredményeként kialakuló települési képződmények és típusokba sorolásuk kritériumrendszere

A magyarországi településrendszer strukturális változásának folyamatát vizsgálva – a fentiekben kifejtett okok, tényezők mérlegelése, értékelése alapján – az országban több mint húsz olyan térséget határolhatunk le, ahol ma a legszembetűnőbben felismerhetők e változás folyamatának karakterisztikus ismérvei, sajátosságai.

A strukturális átalakulás folyamata által leginkább érintett és ilyen vonatkozásban lehatárolható térségek az átalakulás ismérveit, kritériumait tekintve hét csoportra oszthatók. Ezek a következők:

- agglomerációk,
- agglomerálódó térségek,
- urbanizálódási tengelyek,
- urbanizált (urbanizálódó) térségek,
- településegységek,
- várospárok,
- városhármasok, városrégiók.

Az egyes településképződmények típusokba sorolásának kritériumait meghatározó tényezők súlyának, jelentőségének értékelését a következőkben mutatjuk be.

Az egyes településképződmények (agglomerációk, agglomerálódó térségek, településegységek stb.) típusokba sorolásának kritériumait a következőkben vizsgáljuk:

- anyagi javak termelése (ipar, mezőgazdaság),
- terciér szektor – szolgáltatás,
- a szellemi élet infrastruktúrája,
- a népességszám koncentrációja,
- a vonalas infrastruktúra, intézményrendszer,
- a települési szerkezet jellege,
- a területfelhasználás intenzitása,
- a közigazgatási struktúra.

A következőkben először az egyes településképződmények típusokban sorolásának kritériumait határozzuk meg, a fentiekben megnevezett tényezők alapján. Ezt követően táblázatban foglaljuk össze és jellemezzük az egyes tényezők súlyát, szerepét a településképződmények típusokban sorolásának kritériumrendszerében.

Agglomerációk (az ipari termelés bázisán kialakult agglomerációkat illetően)

Az anyagi javak termelése: Ipari üzemek, azok működéséhez kapcsolódó hálózati és létesítményi rendszerek nagymérvű területi koncentrációja; igen intenzív rendszeres napi ingavándor-forgalom az agglomeráción belül fekvő települések és az ipari telephelyek, illetve az agglomeráción kívül fekvő települések és az agglomerációban fekvő települések között.

A *mezőgazdasági* termelés szerepe másodlagos az ipari termeléssel szemben. Az ipar közvetlen hatása kettős vonatkozásban jelentkezik: egyrészt az ipar érdekében létrehozott, fejlődő (kiépülő) infrastruktúra ösztönzője a mezőgazdasági termelés fejlődésének is (közműves vízellátás, energiaellátás, hulladék hőenergia-felhasználás, szállítási lehetőségek stb.). Másrészt az ipar által kiváltott nagymérvű népességkoncentráció a mezőgazdasági termelés belterjes fejlődésének (kertészeti kultúrák) ösztönzője.

A *tercier szektor – szolgáltatás:* A terciér szektor felgyorsuló fejlődését egyrészt a népességkoncentráció váltja ki, ösztönzi, másrészt az anyagi javak termeléséhez kapcsolódó különféle jellegű és rendeltetésű szolgáltatási tevékenység (termelőszköz-gazdálkodás), a termelés és a fogyasztás közötti forgalmazói feladatok ellátásából fakadó funkciók bővülése segíti elő. Ez a folyamat összességében a fogyasztás és a szolgáltatás összefüggő rendszereinek kialakulását eredményezi, amely az agglomeráció települései között ilyen vonatkozásban is elmélyült munkamegosztást jelent.

A *szellemi élet infrastruktúrája:* A szellemi élet infrastruktúrájának fejlődését az előbbiekhöz hasonlóan, egyrészt az anyagi javak termeléséből fakadó közvetlen szükségletek váltják ki (laboratóriumok, kutatóbázisok, különféle jellegű és profilú kutatóhelyek létrehozása, a szakemberképzés magasabb szintű intézményeinek kiépítése stb.). Másrészt a lakosság igényei, a városi életfunkciók segítik elő a szellemi élet infrastruktúrájának (intézményeinek, szakember-állományának, szervezeti struktúráinknak) kialakulását, fejlődését.

A *népességszám koncentrációja:* A népesség nagymérvű területi koncentrációja megy végbe. Ez a területi koncentráció kettős jellegű: egyrészt a népesség bevándorlását, letelepedését jelenti az agglomeráció térségében. Másrészt a munkahelyek koncentrációja – mint arra már utaltunk – is rendkívül intenzív, s ez az agglomeráción kívül fekvő településeken hat ösztönzőleg a népességtömörülésre. Az agglomeráció, különösen az agglomeráció központjának (központjainak) fejlődése a lakosság mobilitásának gyors emelkedését váltja ki.

Az *infrastruktúra:* Az infrastruktúra *vonalas* rendszerei ösztönzőleg hatnak az agglomerálódási folyamat elmélyülésére, az agglomerációk létrejöttére. Az infrastruktúra vonalas rendszereire az integrált fejlődés, illetve fejlesztés a jellemző (közlekedés, vízgazdálkodás, energiaellátás egymást feltételező fejlődése, illetve fejlesztése). A vonalas infrastruktúrák közül meghatározó szerepe van a közlekedéshálózatnak és a közműves vízellátás rendszereinek. Térbeli fejlődésük az agglomeráció területi szerkezetének meghatározó tényezője.

Az agglomeráció központjában (központjaiban) működő, fejlődő közösségi *intézmények rendszerei* az agglomerálódást kiváltó, elmélyítő tényezők, s ebből következően nagy a népességvonzó, népességtömörítő hatásuk. Az agglomerációkra jellemző a középfokú intézmények rendszerén kívül, a felsőfokú intézmények rendszerének kiépülése, fejlődése. Meghatározó szerepük van az agglomeráció fejlődésében a különféle jellegű szakosított intézményeknek, szervezeteknek.

A települési szerkezet jellege: Az agglomeráció települései egymással összenőnek, funkcionálisan összefonódnak. Összefüggő, fizikailag egybeépült településtartalakká alakul ki. Az infrastruktúra-rendszerek átfogják, illetve összefogják az agglomeráció egész területét. Az agglomeráció települési szerkezetének kialakulásában, fejlődésében meghatározó szerepe van a magváros településszerkezetének, morfológiai adottságainak, az érintett térség természeti-földrajzi viszonyainak (domborzati adottságok, vízrajzi helyzet), a vonalas infrastruktúra kialakult területi rendszereinek.

A területfelhasználás intenzitása: Az agglomeráció területére az intenzív területfelhasználás a jellemző. Ez nemcsak a rendelkezésre álló területeknek különféle épületek, létesítmények által történő igénybevétele jelenti, hanem a beépítés sűrűségében, magasságában, intenzitásában is kifejezésre jut. A közműrendszerek kiépülése az intenzív területfelhasználás kiváltó, illetve ösztönző tényezője.

A közigazgatási struktúra: Az agglomerálódási folyamatot erősíti az anyatelepüléssel közvetlenül összeépült községek egyesítése az anyatelepüléssel, illetve a térségben fekvő községeknek a város irányítása alá történő rendelése (városkörnyék kialakítása).

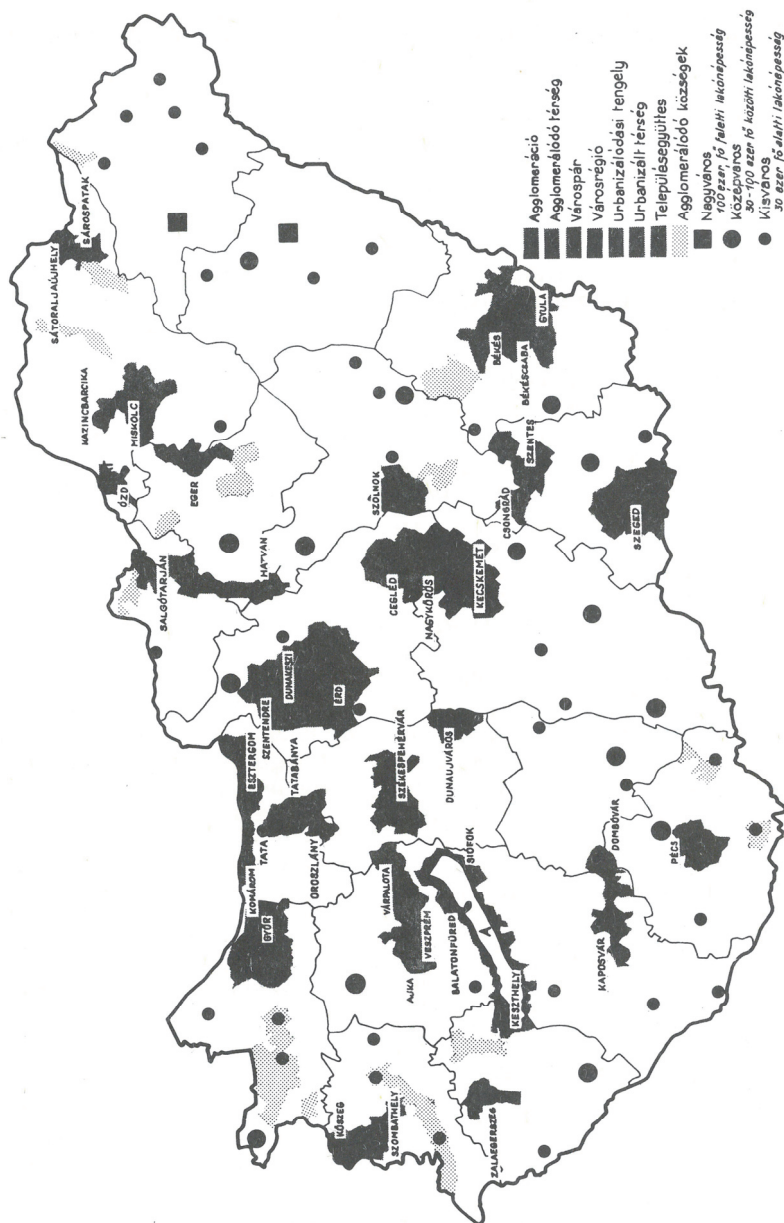
Agglomerációk nemcsak az ipari termelés hatására alakulhatnak ki és fejlődhetnek. A tömeges üdülés és idegenforgalom fogadására alkalmas adottságokkal, vonzó tényezőkkel jellemezhető térségekben is kibontakozhat a települések összefonódásának, agglomerálódásának a folyamata, agglomerációk jöhetnek létre.

A tömeges üdülés és idegenforgalom bázisán kialakuló agglomerációk fejlődésének meghatározó tényezője a közlekedési infrastruktúra vonalas és létesítményi rendszere, illetve az adottságok hasznosítását elősegítő, biztosító intézmények hálózata. Az ilyen jellegű agglomerációkban végbemenő, meghatározott célú népességgel koncentráció, a nagyméretű üdülőépítési tevékenység az érintett települések területi összenövését, összefonódását eredményezi. A területfelhasználás intenzitását erősíti a városias jellegű beépítés, a közműellátottság ennek megfelelő színvonala.

1. ábra

A településrendszer strukturális változásának folyamatában kialakult településformációk

Evaluating weight and significance for the factors determining criteria for classifying settlement formations

Agglomerálódó térségek (az ipari termelés bázisán kialakuló agglomerálódó térségeket illetően)

Az anyagi javak termelése: Ipari üzemek, azok működéséhez kapcsolódó hálózati és létesítményi rendszerek területi koncentrációs folyamatainak kibontakozása, elmélyülése megyéig. Intenzív ingavándorforgalom jön létre az ipari koncentrációs térségei és szűkebb-tágabb környékének települései között. A munkahely-lakóhely kapcsolatokban meghatározó lesz a rendszeres napi ingavándor-forgalom, amely következményeiben az agglomerálódás egyik ösztönző tényezője.

Az ipari fejlődésnek, területi koncentrációjának hatására és következményeként többirányú változások mennek végbe az érintett térségek *mezőgazdaságában*: csökken a mezőgazdasági termelésben foglalkoztatottak száma, illetve az összes foglalkoztatottakhoz viszonyított aránya. A mezőgazdaság szerepe háttérbe szorul az iparral szemben. Az ipari fejlődés, és az ennek hatására végbemenő népességtömörülés növeli a termelésből kivont földterületek nagyságát. Az ipar által ösztönzött infrastrukturális fejlődés közvetetten a mezőgazdasági termelés műszaki színvonalának alakulását kedvezően befolyásolja.

A tercier szektor – szolgáltatás: Az anyagi javak termelési szerkezetének átalakulása a tercier szektor és a szolgáltatások fejlődésének döntő tényezője. A népesség területi koncentrációja felgyorsítja a tercier szektor és a szolgáltatások rendszereinek kialakulását, fejlődését. Ebből következően mind az adott térség gazdasági fejlődésében, mind pedig az agglomerálódási folyamat kibontakozásában, majd elmélyülésében meghatározó szerepet tölthet be a tercier szektor és a szolgáltatások rendszereinek fejlődése.

A szellemi élet infrastruktúrája: Az ipari gyors fejlődése, a mezőgazdasági termelésben végbemenő integrálódási folyamat kedvező feltételeket teremt a szellemi élet infrastruktúrájának fejlődéséhez. Egyrészt oly módon, hogy az új termelési létesítményekkel jönnek létre a szellemi élet infrastruktúrájának intézményei. Másrészt a népesség térbeli tömörülése, az érintett városok dinamikus fejlődése felgyorsítja a szellemi élet infrastruktúrájának gyarapodását, új intézményeket hív életre, átalakul, bővül a meglévő intézmények rendszere.

A népességszám koncentrációja: Az ipari termelés gyors fejlődésének következményeként felgyorsul a népesség tömörülése, bevándorlása az érintett térség településeibe. Ez a tömörülés azonban nem egyformán érinti az egyes településeket. A folyamat sajátos vonása, hogy elsődlegesen az agglomerálódó térség városának (központi településének), városainak népességszáma nő dinamikusabban. A város (városok) népességszámának gyors növekedéséből fakadó telítettség (területhiány, infrastrukturális ellátottság feszültségei és egyéb más tényezők) hatására indul meg a térségben fekvő más települések népességszámának átlagosnál gyorsabb gyarapodása.

Az infrastruktúra: A vonalas infrastruktúrának meghatározó szerepe van az ipari létesítmények telephelyének megválasztásában, majd az ipari üzemek területi elhelyezkedésének koncentrálódásában, a népesség tömörülésében, majd az egymással szoros funkcionális kapcsolatban élő települések területi összefonódásában, összenövésében. A vonalas infrastruktúrák közül a közlekedés elsődleges, meghatározó szerepet tölt be az agglomerálódási folyamat kibontakozásában, majd elmélyülésében. A közlekedési infrastruktúra szerkezete az agglomerálódó térség települési rendszere fejlődésének meghatározó tényezője.

A szociális infrastruktúra *intézményei* között kettős munkamegosztási folyamat megy végbe. Egyrészt az agglomerálódó térség központjában (központjaiban) koncentrálódnak és gyarapodnak a nem rendszeres napi használatú intézmények. Másrészt erősödnek az érintett térség alap-, illetve alsó fokú intézményei közötti kapcsolatok, a tevékenység-szolgáltatás ellátása vonatkozásában.

A települési szerkezet jellege: Az agglomerálódó térség települési szerkezetének kialakulását döntő mértékben a vonalas infrastruktúra rendszere(i) határozzák meg. Meghatározó szerepe van a természeti-földrajzi adottságoknak. A sugaras-gyűrűs, illetve csillagalakzatú agglomerálódó térségek településszerkezetének kialakulásában, fejlődésében is elsődlegesen a vonalas fejlődésnek van meghatározó szerepe.

A területfelhasználás intenzitása: Az agglomerálódó térség területfelhasználásának rendszerére jellemző: a mezőgazdasági hasznosítású területek gyorsuló igénybevétele más jellegű hasznosítás céljaira (ipari üzemek és létesítmények elhelyezésére, akcióterületek tömeges lakásépítés céljaira, védősávok létesítése stb.). Felgyorsul a lakóterületek intenzív jellegű hasznosításának, igénybevételeének a folyamata. A közművesítés eredményeként jelentősen nő a terület műszaki berendezettségének színvonala.

A közigazgatási struktúra: A város körüli települések egy része beolvad a városba (hozzácsatolás révén), más részét a város alá rendelik.

Urbanizálódási tengelyek

Az anyagi javak termelése: Az urbanizálódási tengelyekre az ipar területi elhelyezkedésének koncentrálódási folyamata a jellemző. Ebben meghatározó szerepe van a természeti-földrajzi adottságoknak (vízfolyások); illetve az azokat hasznosító vonalas infrastruktúra-rendszerek területi elhelyezkedésének, szerkezetének. Az iparterületek – mintegy láncszerűen – erre a vonalra települnek.

A *mezőgazdasági* termelés számára kedvező feltételeket biztosít az infrastruktúra fejlődése, korszerűsödése az urbanizálódási tengely által érintett térségekben (közlekedéshálózat, energiaellátás, közműves vízellátás). Ez a körülmény, valamint az ipari üzemek területi koncentrálódása kedvező feltételeket biztosít a komplex élelmiszer-gazdaság fejlődéséhez. A népesség térbeli tömörülése a tengely mentén, illetve annak sávjában fekvő településeken a mezőgazdasági termelés fejlesztési irányának és jellegének egyik meghatározó tényezője.

A tertier szektor – szolgáltatás: Az urbanizálódási tengely mentén, illetve annak sávjában fekvő városokban, nagyobb községekben felgyorsul a tertier szektor fejlődése. Ez a folyamat legerőteljesebben tengely központját (központjait) képező városokban figyelhető meg. A szolgáltatások rendszereinek területi koncentrációja jellemzi a közlekedési vonalak csomópontjait.

A szellemi élet infrastruktúrája: A szellemi élet infrastruktúrájának fejlődése számára a legkedvezőbb feltételeket az urbanizálódási tengely központja(i) biztosítja, illetve biztosíthatja, s ennek hatása meghatározó az adott térségben végbemenő szellemi urbanizációs folyamat elmélyülésében.

A népességszám koncentrációja: A népesség területi koncentrálásának töbrétegtű folyamata bontakozik ki és megy végbe. A legerőteljesebb a népesség tömörülése az urbanizálódási tengely központjában, illetve pólusaiban. Ezt követi a tengely mentén – elsődlegesen a pólusok szomszédságában – fekvő községek népességszámának gyarapodása, majd a „tengely” vonzásában elhelyezkedő települések népességszámának növekedésével számolhatunk.

Az infrastruktúra: A vonalas infrastruktúra rendszerei – a természeti-földrajzi adottságokat hasznosítva – az urbanizálódási tengelyek kialakulásának és fejlődésének meghatározó komponensei. Ennek a települési képződménynek az esetében is meghatározó szerepe van a közlekedési infrastruktúrának. A képződmény fejlődésének tudatos befolyásolása érdekében célszerű a vonalas infrastruktúra hálózati rendszereit folyosószerűen „összefogni” és fejleszteni.

Az urbanizálódási tengely összehangolt fejlesztése a szociális infrastruktúra intézményrendszereinek – a célszerű terület- és településközi munkamegosztáson alapuló – olyan hierarchiáját igényli, amely egyrészt a tengely és a vonzásába eső települések arányos ellátását biztosítja, másrészt az intézmények gazdaságos működését segíti elő.

A települési szerkezet jellege: Az urbanizálódási tengely települési szerkezete szalagos jellegű. A természeti-földrajzi adottságok, az infrastruktúra vonalas rendszerei a települések, ipartelepek, intézménycentrumok láncszerű elhelyezkedését mutatják. Egyes helyeken csomóponti fejlesztésüket teszi lehetővé. A tudatos beavatkozás során tagolt – a különböző funkciók érdekeinek egyeztetésén, illetve ütköztetésén alapuló, a környezetvédelmi követelményeket érvényesítő – településszerkezet kialakítása szükséges. Ezt a települési szerkezetet merőleges irányú „melléktengelyek” rendszere egészíti ki.

A területfelhasználás intenzitása: A beépítésre alkalmas területek szűkössége, az akcióterületek kialakításával szemben megnyilvánuló igények kedvező feltételeket teremtenek az intenzív területfelhasználáshoz, ez különösen a tengely fő vázát képező közlekedési útvonalak menti sávra a legjellemzőbb.

A közigazgatási struktúra: A tengely központja(i) körül fekvő községi települések városkörnyéki községekké történő nyilvánítása. Közös tanácsú községek létrehozása.

Urbanizált (urbanizálódó) térségek

Az anyagi javak termelése: Az urbanizálódó térségek fejlődését, a népesség térbeli elhelyezkedését, települési viszonyainak alakulását alapjaiban az *ipar*, az ipari üzemek területi elhelyezkedése és működése határozza meg. Különösen kedvező feltétel, ha a kitermelő és a feldolgozóipar fejlődésének együttes hatása érvényesül az ipar fejlődésében. Ez a körülmény nemcsak az ipar területi szerkezetének alakulását befolyásolja kedvezően, hanem az infrastruktúra rendszerei fejlődésének is egyik meghatározó tényezője.

Az urbanizálódó térség *mezőgazdasága* is „urbanizálódik”, amelynek legfontosabb ismérvei a következők: a községi települések társadalmi-gazdasági szerkezetének, foglalkoztatottsági viszonyainak átalakulása; az ipar infrastruktúrája közvetetten elősegíti a komplex élelmiszer-gazdaság fejlődését, lényegében összefonódik az ipar és a mezőgazdaság fejlődése, s ennek együttes hatása érvényesül a térség társadalmi-gazdasági fejlődésében.

A tercier szektor – szolgáltatás: Az anyagi javak termelésének dinamikus fejlődése ösztönzőleg hat a tercier szektor fejlődésére. Egyes esetekben az ipar fejlődése „kikényszeríti” a tercier szektor gyorsabb fejlődését.

A szellemi élet infrastruktúrája: Az urbanizálódó térségek – a gazdaság dinamikus fejlődése, s ennek eredményeként az infrastruktúra fejlődése, területi szerkezetének átalakulása, a népesség életkörülményeinek, települési és infrastrukturális ellátottsági viszonyainak javulása révén – kedvező feltételeket („háttérrel”) biztosítanak, illetve biztosíthatnak a szellemi élet infrastruktúrájának fejlődéséhez, működéséhez. Ez a körülmény az urbanizálódó térség központja(i) fejlődésének egyik meghatározó tényezője lehet.

A népességszám koncentrációja: A dinamikus térségekre is jellemző a népesség koncentrálódása a városokban, nagyobb községekben. Ez a folyamat – jellegét, következményeit tekintve – azonban nem olyan egyoldalú, mint más települési képződmények esetében. Az urbanizálódási folyamat a térség egészében átfogóan érvényesül, sokoldalúan befolyásolja a községi településeken élő népesség életkörülményeit, infrastrukturális ellátottsági viszonyainak fejlődését. Ennek a folyamatnak a következményei mérséklőleg hatnak az érintett térségekben élő, illetve oda bevándorló népesség község-város viszonylatú mozgására, lakóhely-választását motiváló magatartására.

Az infrastruktúra: A *vonalas* infrastruktúra rendszerei az urbanizálódó térségek fejlődésének gerincét alkotják. Meghatározó körülmény az infrastruktúra-rendszerek fejlődésének, korszerűsödésének komplex, s egyben integráló jellege.

A dinamikus térségek fejlődésében – mind a gazdaság dinamikus fejlődéséből, mind pedig a népesség kedvezőbb életkörülményeiből fakadóan – fontos szerepe van a szociális infrastruktúra *intézményeinek*, az általuk ellátott funkcióknak, különösen a városokban működő közép-, illetve speciális felsőfokú szerepkört betöltő intézményeknek.

A települési szerkezet jellege: Az urbanizálódó térségek társadalmi-gazdasági fejlődése, a népesség települési és infrastrukturális ellátottsági viszonyainak átalakulása, korszerűsödése sokoldalúan elősegíti a településszimbiózisok, településegységek kialakulását, fejlődését, a települések területi összefonódását. Ez a folyamat azonban nem vezet a térség egészét átfogó, összefüggő településtartomány kialakulásához. A települési szerkezet urbanizáltságát fejezi ki a települések mind nagyobb hányadában a beépítés sűrűsége, a közművesítettség színvonala stb.

A területfelhasználás intenzitása: Az intenzív jellegű területfelhasználás folyamatának elmélyülését jelzi a mezőgazdasági művelés alatt álló területek arányának csökkenése, a tömeges lakásépítés, az ipari és közüzemi területek bővülése mellett az infrastruktúra hálózati és vonalas létesítményei által igénybe vett területek átlagosnál gyorsabb növekedése. A környezeti ártalmak fokozódása következtében szükséges intézkedések miatt a területfelhasználás szabályozásában fontos szerep jut a védősáv- és védőövezeti rendszerek kialakításának.

A közigazgatási struktúra: Közös tanácsú községek kialakulása (illetve kialakítása), a városok közvetlen szomszédságában fekvő községi települések városkörnyéki községekké történő nyilvánítása.

Településegységek (településcsoportok, településszimbiózisok)

Az anyagi javak termelése: Az ipari üzemek majdnem kizárólag az adott településegység központjában koncentrálódnak. Bizonyos ipari tevékenységek decentralizált elhelyezkedéséből fakadó előnyök alapján az egység más településein is létesíthetők telephelyek. Ezt a munkaerőmozgás mérséklése, a még fellelhető női munkaerő-tartalék jobb hasznosítása, a rendelkezésre álló infrastrukturális adottságok indokolják.

A településegységek kedvező feltételeket biztosítanak a komplex *élelmiszer-gazdasági* tevékenység fejlesztéséhez. Az alaptevékenységen kívüli üzemágak működése elősegíti a munkaerő jobb kihasználását, az ipar és a települések fejlődését, működését szolgáló infrastruktúra igénybevitelét. A fogyasztói igényeinek kielégítése is kedvezőbb lehet.

A tercier szektor – szolgáltatás: A településegységek fejlődése kedvezően hat a tercier szektor erősödésére. Ez a folyamat egyrészt az adott településcsoport – elsősorban és döntően annak központja – foglalkoztatottsági struktúrájának változásában (a tercier szektorban foglalkoztatottak számának és arányának növekedésében) nyilvánul meg. Másrészt a tercier szektor felgyorsuló fejlődése; további ösztönző tényezője a településegységek funkcionális, majd strukturális összefonódásának, a szolgáltatások összefüggő rendszerei révén is elősegítve a településszimbiózisok fejlődését.

A szellemi élet infrastruktúrája: A településcsoportok funkcionális és strukturális összefonódásában meghatározó jelentősége van a szellemi élet intézményeinek, az általuk kifejtett tevékenységnek is. Ez a központ szerepének, integráló funkcióinak erősödését eredményezi.

A népességszám koncentrációja: A népesség térbeli koncentrálódsának folyamata lényegében két szakaszra osztható. Az első szakaszra a településcsoportok központjában végbemenő gyors ütemű népességgkoncentrálóds a jellemző. A népesség nagymérvű tömörüléséből fakadó telítettség, az infrastrukturális ellátás feszültségei és egyéb más körülmények hatására, illetve következményeként felgyorsul a településszimbiózisok központjait körülvéő települések népességszámának növekedése. Amilyen mértékben erősödnek a településeggyüttesek funkcionális és strukturális kapcsolatai, úgy szélesedik a központ körül fekvő, népességggyarapodást jelző települések köre.

Az infrastruktúra: A vonalas infrastruktúra a településeggyüttesek kialakulásának, a szimbiózis fejlődésének, elmélyülésének megkülönböztetett jelentőségű tényezője. Az agglomerációkhoz hasonlóan a településeggyüttesek térségében is, elsődleges szerepe van a strukturális kapcsolatok erősítésében a közlekedésnek, a közműves vízellátás településközi, kistérségi, illetve regionális rendszereinek.

Az intézmények hierarchikus rendszere, a „legklasszikusabb” tényező a településeggyüttesek létrejöttében, fejlődésében. A tudatos fejlesztés érdekében döntő feltétel a területi, településközi munkamegosztás követelményeinek érvényesítése az intézmények telepítése, illetve működésük irányítása során.

A települési szerkezet jellege: A településeggyüttesek szerkezetét, térbeli fejlődésüket alapjaiban a természeti-földrajzi adottságok, valamint az infrastruktúra hálózati rendszereinek területi elhelyezkedése, strukturája határozza meg. Olyan jellegű területi összefonódás, összeépülés, amely az agglomerációk létrejöttének egyik sajátos kritériuma – a településeggyüttesek vonatkozásában csekély mértékű, s általában az együttesen belül egyes településekre jellemző, illetve a jövő vonatkozásában – valószínűsíthető.

A területfelhasználás intenzitása: A településeggyüttesek fejlődése, a városias életkörülmények szélesebb körű elterjedése a területfelhasználás intenzív jellegét erősíti. A tömeges beépítés céljaira szolgáló akcióterületek kijelölése, az infrastruktúra rendszerek területi igényeinek koordinált kielégítése ennek a folyamatnak a legkarakterisztikusabb vonása.

A közigazgatási struktúra: A településeggyüttesek központja körül fekvő települések városkörnyéki községekké nyilvánítása, a településeggyüttes összehangolt, koordinált fejlesztésének elősegítése, biztosítása érdekében.

Várospárok

A várospárok megléte a magyarországi településrendszer múltbeli fejlődéséből fakadó adottság. Ennek az adottságnak a hasznosítása jelentős mértékben elősegítheti, kedvező feltételeket biztosíthat a vonatkozó térségben élő népesség települési és infrastrukturális ellátottsági viszonyainak javításához, fejlesztéséhez. A következőkben megfogalmazásra kerülő kritériumok arra keresik a választ, hogy ebből a sajátos

települési képződményből fakadó adottságokat, lehetőségeket hogyan lehet még tudatosabban hasznosítani.

Az anyagi javak termelése: A működő ipari üzemek közötti kooperációs, kombinációs és egyéb más jellegű kapcsolatok erősítése (profilkiegészítés, a munkaerőalap hasznosítása, a munkaerő-állomány továbbképzése, átképzése). Új ipari üzemek telepítése, a meglévő kapacitások bővítése során ezen követelmények érvényesítése. A területi elhelyezkedés közelségéből fakadó előnyök kiaknázása, különös tekintettel az infrastruktúra összehangolt, koordinált fejlesztésére.

A mezőgazdasági termelés – lehetőségek szerinti, okszerűen indokolható – fejlesztésének összehangolása, a koordinált infrastruktúrafejlesztés feltételeinek megteremtése, biztosítása. A komplex élelmiszer-gazdasági tevékenység fejlesztésének elősegítése.

A tercier szektor – szolgáltatás: A tercier szektor összehangolt fejlesztése, az esetleges párhuzamosságok kiküszöbölése a területi munkamegosztás követelményeinek ésszerű érvényesítésével.

A szellemi élet infrastruktúrája: A településképződményből adódó lehetőségek kiaknázásával a szellemi urbanizáció színvonalának emelését elősegítő feltételek biztosítása. A szellemi, kulturális, tudományos élet intézményrendszereinek fejlesztése, az ésszerű munkamegosztás követelményeinek megfelelő üzemeltetése. A szellemi, kulturális stb. élet intézményeinél a decentralizáltabb területi elhelyezkedés elősegítése.

A népességszám koncentrációja: A népesség területi koncentrálódásának elősegítése; a tömeges lakásépítés céljaira szolgáló akcióterületeknek, a települési képződmény egészének érdekeit figyelembe vevő kijelölése. A népesség térbeli elhelyezkedésének tudatos orientálása a várospár közvetlen vonzáskörzetében fekvő településekre.

Az infrastruktúra: A vonalas infrastruktúra rendszerek integrált fejlesztése, a rendelkezésre álló kapacitások racionális kihasználása, az ingázás feltételeinek javítása, az egységes energiaellátási rendszer kialakítása, fejlesztése. Az ipar és a raktárterületek szállítási igényeinek koordinált kielégítése.

A szociális infrastruktúra *intézményrendszereinek* összehangolt fejlesztése a településképződmény és a közvetlen vonzáskörzetében fekvő települések kölcsönös érdekeinek figyelembevétele alapján.

A települési szerkezet jellege: A településképződmény történetileg kialakult településszerkezetének – a korszerű életfeltételeknek megfelelő – átalakítása, fejlesztése. A tömörebb települési szerkezet és beépítési jelleg kialakítása érdekében az infrastruktúra fejlesztésének és az akcióterületek kiválasztásának, igénybevételének térben és időben történő összehangolása.

A területfelhasználás intenzitása: A beépítés – adottságoktól függő, a gazdaságossági és esztétikai követelményeket kölcsönösen mérlegelő és érvényesítő – sűrűségének elősegítése, tagolt települési szerkezet kialakítása révén.

A közigazgatási struktúra: Az érintett városok és községi települések fejlődését, működését, az irányítás feladatainak ellátását hatékonyan elősegítő igazgatási struktúra létrehozása.

1. táblázat

A településképződmények típusokba sorolásának kritériumait meghatározó tényezők súlyának, jelentőségének értékelése

Settlement formations emerged during the structural evolution of the settlement system

A településképződmények típusokba sorolásának kritériumait meghatározó tényezők	Agglomerációk			Agglomerálóó térségek			Urbanizálódási tengelyek			Urbanizálóó térségek			Település-egységek			Várospárok			Városhármások, városrégiók		
	el-sód-leges	má-sód-leges	köve-tő	el-sód-leges	má-sód-leges	köve-tő	el-sód-leges	má-sód-leges	köve-tő	el-sód-leges	má-sód-leges	köve-tő	el-sód-leges	má-sód-leges	köve-tő	el-sód-leges	má-sód-leges	köve-tő	el-sód-leges	má-sód-leges	köve-tő
Az anyagi javak termelése	*																				
Ipar																					
Mezőgazdaság																					
A tertiér szektor – szolgáltatás	*																				
A szellemi élet infrastruktúrája	*																				
A népességszám koncentrációja	*																				
Infrastruktúra	*																				
Vonalas																					
Intézmény-rendszer																					
A települési szerkezet jellege	*																				
A terület-felhasználás intenzitása	*																				
A közigazgatási struktúra			*																		

Megjegyzés: 1. A településképződmények típusokba sorolásának kritériumait meghatározó tényezőket – az adott településképződmény kialakulásában, fejlődésében betöltött súlyuknak, jelentőségüknek megfelelően – három kategóriára: elsődleges, másodlagos és követő jellegűre bontottuk. 2. A nyíl iránya azt jelzi, hogy a vonatkozó tényező súlya, jelentősége az adott településképződmény fejlődése során változhat: a fejlődés új szakaszát jelentheti.

Városhármasok, városrégiók

A városhármasok megléte a magyarországi településrendszer múltbeli fejlődéséből fakadó adottság. Ennek az adottságnak – a várospárokhoz hasonló – hasznosítása jelentős mértékben elősegítheti, kedvező feltételeket biztosíthat a vonatkozó térségben élő népesség települési és infrastrukturális ellátottsági viszonyainak javításához, fejlesztéséhez. A következőkben – mint azt tettük a várospárok esetében – megfogalmazásra kerülő kritériumok arra adnak választ, hogy ebből a sajátos települési képződményből fakadó adottságokat, lehetőségeket hogyan lehetne még tudatosabban hasznosítani.

Az anyagi javak termelése: A működő ipari üzemek közötti kooperációs, kombinációs és egyéb más jellegű kapcsolatok erősítése (profilkiegészítés, a munkaerőalap hasznosítása, a munkaerő-állomány továbbképzése, átképzése). Új ipari üzemek telepítése, a meglévő kapacitások bővítése során ezen követelmények érvényesítése. A területi elhelyezkedés közelségéből fakadó előnyök kiaknázása, különös tekintettel az infrastruktúra összehangolt, koordinált fejlesztésére.

A mezőgazdasági termelés – lehetőségek szerinti, okszerűen indokolható – fejlesztésének összehangolása, a koordinált infrastruktúrafejlesztés feltételeinek megteremtése, biztosítása. A komplex élelmiszergazdasági tevékenység fejlesztésének elősegítése.

A tervier szektor – szolgáltatás: A tervier szektor összehangolt fejlesztése, az esetleges párhuzamosságok kiküszöbölése a területi munkamegosztás követelményeinek ésszerű érvényesítésével.

A szellemi élet infrastruktúrája: A településképződményből adódó lehetőségek kiaknázásával a szellemi urbanizáció színvonalának emelését elősegítő feltételek biztosítása. A szellemi, kulturális, tudományos élet intézményrendszereinek fejlesztése, az ésszerű munkamegosztás követelményeinek megfelelő üzemeltetése. A szellemi, kulturális stb. élet intézményeinél a decentralizáltabb területi elhelyezkedés elősegítése.

A népességszám koncentrációja: A népesség térbeli koncentrálódásának elősegítése, a tömeges lakásépítés céljaira szolgáló akcióterületeknek, a településképződmény egészének érdekeit figyelembe vevő kijelölése. A népesség térbeli elhelyezkedésének tudatos orientálása a városhármas közvetlen vonzáskörzetében fekvő településekre.

Az infrastruktúra: A vonalas infrastruktúra-rendszerek integrált fejlesztése, a rendelkezésre álló kapacitások racionális kihasználása, az ingázás feltételeinek javítása, az egységes energiaellátási rendszer kialakítása, fejlesztése. Az ipar és a raktárterületek szállítási igényeinek koordinált kielégítése.

A szociális infrastruktúra intézményrendszereinek összehangolt fejlesztése a településképződmény és a közvetlen vonzáskörzetében fekvő települések kölcsönös érdekeinek figyelembevétele alapján.

A települési szerkezet jellege: A települési képződmény történetileg kialakult településstruktúrájának – a korszerű életfeltételeknek megfelelő – átalakítása, fejlesztése. A tömörebb települési szerkezet és beépítési jelleg kialakítása érdekében az infra-

struktúra fejlesztésének és az akcióterületek kiválasztásának, igénybevételének térben és időben történő összehangolása. A városhármasok úgy is értelmezhetők, mint több város bázisán kialakult, fejlődő városrégiók. Ebből következően meghatározó szerepük van a városrégióknak nemcsak szűkebb környékük, hanem az országos településrendszer egészének fejlődése szempontjából is. A városrégiók a településrendszer alrendszerként is értelmezhetők.

A területfelhasználás intenzitása: A beépítés – adottságoktól függő, a gazdaságossági és esztétikai követelményeket kölcsönösen mérlegelő és érvényesítő – sűrűségének elősegítése, tagolt települési szerkezet kialakítása révén.

A közigazgatási struktúra: Az érintett városok és községi települések fejlődését, működését, az irányítás feladatainak ellátását hatékonyan elősegítő igazgatási struktúra létrehozása.

A települési képződmények jellemzése

A strukturális változás folyamatának eredményeként kialakuló, fejlődő települési képződmények a települések összefonódásának, különféle jellegű, szerkezetű, földrajzi alakzatú struktúráját képviselik.

A településrendszer strukturális változásának egyik meghatározó jelentőségű, s egyben sajátos vonása az ország egyes térségeiben végbemenő agglomerálódási folyamat, az agglomerációk létrejötte és fejlődése.

A legerősebb agglomerálódási folyamat a főváros térségére, a Sajó völgyére, valamint a legnagyobb tömeges üdülőforgalmat fogadó Balaton menti települési láncra jellemző. Az agglomerálódó térségek között említhetjük Győr, Pécs térségét, a Zagyva völgyét, a Szombathely–Kőszeg közötti településláncot.

Az urbanizálódási tengelyek sajátos példája figyelhető meg a Duna felső szakaszánál az Esztergom–Komárom közötti térségben, a Kapos völgyében a Kaposvár–Dombóvár által közrezárt települési vonal mentén. Az urbanizált térségek egyik jellegzetes példája a közép-dunántúli iparvidék Várpalota–Veszprém–Ajka által szervezett térsége. Az ország több dinamikusan fejlődő városa körül fekvő települések a centrummal (anyavárossal) szorosan összefonódnak, s így egymással szoros funkcionális és hierarchikus kapcsolatú településcsoportok alakulnak ki. Döntően természeti-földrajzi adottságok fékezik vagy gátolják a települések területi összenövését, agglomerálódását. E sajátos folyamatnak Székesfehérvár, Szeged, Eger, Szolnok és más városok térségei a példái. Történelmi adottságnak tekinthetjük a várospárokat (Szentés–Csongrád, Sáropatak–Sátoraljaújhely), valamint a városhármasokat (Cegléd–Nagykőrös–Kecskemét, Békéscsaba–Gyula–Békés, Tatabánya–Tata–Oroszlány). Ez utóbbiakat városrégióknak is minősíthetjük.

Az egyes települési képződmények közelmúltbeli fejlődését a táblázatban foglaltak szemléltetik (2. táblázat).

2. táblázat

Az egyes települési képződmények fejlődésének néhány jellemző adata

Some characteristic data on how certain settlement formations evolved

Településképződmények	Lakónépesség száma az 1980. év elején		Az összes foglalkoztatottak száma a szocialista iparban, 1980		Lakásállomány az 1980. év elején	
	fő	az 1970. évi %-ában	fő	az 1970. évi %-ában	darab	az 1970. évi %-ában
<i>Budapesti agglomeráció</i>						
Övezet	409 864	120,6	44 196	96,5	126 202	128,6
Budapest	2 059 347	102,9	411 451	69,5	726 691	116,0
Együtt	2 469 211	105,5	45 5647	71,5	852 893	117,7
<i>Miskolci agglomeráció</i>						
Övezet	89 690	117,2	24 123	113,8	24 708	129,8
Miskolc	207 303	114,8	51 513	99,6	64 783	129,0
Együtt	296 993	115,5	75 636	103,7	89 491	129,2
<i>Balatoni agglomeráció</i>						
Együtt	121 770	111,0	16 156	102,0	39 775	113,9
<i>Győri agglomerálódó térség</i>						
Övezet	38 367	100,4	516	160,2	11 655	110,0
Győr	124 147	121,0	36 243	86,2	40 771	134,2
Együtt	162 514	115,4	36 759	86,8	52 426	127,9
<i>Szombathelyi agglomerálódó térség</i>						
Övezet	23 162	102,9	3 377	100,3	6 647	115,0
Szombathely	82 851	126,9	18 890	91,8	26 047	137,7
Együtt	106 013	120,7	22 267	93,0	32 694	132,4
<i>Ózdi agglomerálódó térség</i>						
Övezet	6 861	92,8	937	72,6	2 126	101,5
Ózd	48 466	105,9	18 566	95,4	15 101	112,3
Együtt	55 327	104,1	19 503	93,9	17 227	110,8
<i>Pécsi agglomerálódó térség</i>						
Övezet	9 724	101,5	82	264,5	2 944	109,2
Pécs	168 715	112,3	38 039	101,8	53 894	121,3
Együtt	178 439	111,6	38 121	102,0	56 838	120,6
<i>Zagyva-völgyi agglomerálódó térség</i>						
Övezet	86 899	103,4	19 169	94,0	28 433	109,9
Salgótarján	49 603	114,2	16 477	93,5	16 821	119,8
Együtt	136 502	107,1	35 646	93,8	45 254	113,3
<i>Kaposvár–Dombóvár urbanizálódási tengely</i>						
Övezet	33 103	112,4	3 922	216,0	10 550	120,4
Kaposvár	72 374	118,8	16 329	99,1	22 423	128,8
Együtt	105 477	116,7	20 251	110,7	32 973	126,0
<i>Duna menti urbanizálódási tengely</i>						
Övezet	65 807	104,0	18 629	95,9	20 675	113,7
Komárom	19 918	119,7	3 145	82,9	6 522	132,4
Együtt	85 725	107,3	21 774	93,8	27 197	117,6
<i>Közép-dunántúli urbanizált térség</i>						
Övezet	78 081	110,9	26 313	103,7	23 284	130,6
Veszprém	54 995	143,7	9 570	101,0	16 681	171,2
Együtt	133 076	122,4	35 883	103,0	39 965	144,9

(A táblázat a következő oldalon folytatódik.)

(folytatás)

Településképződmények	Lakónépesség száma az 1980. év elején		Az összes foglalkoztatottak száma a szocialista iparban, 1980		Lakásállomány az 1980. év elején	
	fő	az 1970. évi %-ában	fő	az 1970. évi %-ában	darab	az 1970. évi %-ában
<i>Szolnoki településegységes</i>						
Övezet	19 665	101,2	818	104,2	6 625	110,6
Szolnok	75 362	118,5	14 573	98,5	24 791	130,7
Együtt	95 027	114,4	15 391	98,8	31 416	125,8
<i>Szegedi településegységes</i>						
Övezet	24 388	99,4	821	117,3	8 843	109,5
Szeged	170 794	112,6	30 523	82,6	58 303	129,0
Együtt	195 182	110,7	31 344	83,3	67 146	126,1
<i>Székesfehérvári településegységes</i>						
Övezet	26 072	104,6	292	219,5	8 174	112,1
Székesfehérvár	103 310	131,1	29 769	112,6	32 166	149,3
Együtt	129 382	124,8	30 061	113,1	40 340	139,9
<i>Egri településegységes</i>						
Övezet	8 686	101,8	3	60,0	2 685	103,1
Eger	60 897	127,0	13 145	100,3	18 737	133,4
Együtt	69 583	123,2	13 148	100,3	21 422	128,7
<i>Dunaújvárosi településegységes</i>						
Övezet	9 808	84,4	404	86,7	3 611	105,9
Dunaújváros	60 736	134,6	20 568	102,4	18 580	159,8
Együtt	70 544	124,3	20 972	102,1	22 191	147,6
<i>Zalaegerszegi településegységes</i>						
Övezet	4 591	105,2	424	106,0	1 343	116,3
Zalaegerszeg	55 348	139,5	15 360	147,0	16 761	155,8
Együtt	59 939	136,1	15 784	145,5	18 104	152,0
<i>Kecskeméti településegységes</i>						
Övezet	98 082	102,5	10 327	91,6	34 275	108,4
Kecskemét	92 047	115,1	18 588	107,0	31 263	124,7
Együtt	190 129	108,3	28 915	101,0	65 538	115,6
<i>Szentes–Csongrád várospár</i>						
Együtt	57 534	103,4	8 390	100,3	20 821	107,2
<i>Sátoralfajtihegy–Sármatake várospár</i>						
Együtt	34 582	108,0	7 633	103,8	10 278	113,5
<i>Tatabányai városrégió</i>						
Övezet	57 317	111,2	12 253	93,4	18 219	126,5
Tatabánya	75 971	114,7	20 156	81,5	25 884	128,3
Együtt	133 288	113,2	32 409	85,7	44 103	127,5
<i>Békéscsaba–Gyula–Békés alkotta városrégió</i>						
Övezet	96 565	104,6	12 949	107,4	32 205	108,2
Békéscsaba	67 225	115,6	15 569	91,8	22 974	123,0
Együtt	163 790	108,8	28 518	98,3	55 179	113,9

A mezőgazdasági területeken (falvakban) lezajló strukturális változások értékelése

A településrendszer átalakulása, fejlődése a települési és ellátottsági viszonyok korszerűsödésének eredményeként végbemenő strukturális változások nemcsak a városi településeket, hanem a községi településeket, s ennek keretében a mezőgazdasági térségekben fekvő községeket, falvakat is sokoldalúan érintik, átfogják. Ennek a folyamatnak kiváltó okai, a strukturális átalakulást meghatározó tényezők közvetetten több csoportra oszthatók.

A strukturális változás okai, meghatározó tényezői

Döntő szerepet a gazdasági alap, az anyagi javak termelésében végbemenő műszaki, technológiai, szervezési változások, az anyagi javakat termelő ágazatok területi elhelyezkedésének és szerkezetének átalakulása, fejlődése játszik. Ezen belül meghatározó szerepe van az ipari termelésen belül végbemenő strukturális változásoknak. Mind a városok, mind a községi települések fejlődésében, átalakulásában, a strukturális változás folyamatában növekvő jelentősége van a komplex élelmiszer-gazdaság kialakulásának, megerősödésének.

A települések egymás közti funkcionális kapcsolatainak erősödését jelentős mértékben a tercier szektor felgyorsuló fejlődése involválja, amely közvetetten a települések közötti szimbiózis folyamatainak elmélyülését is eredményezi.

A településrendszer fejlődésében általában, a strukturális változás folyamataiban pedig különösen nagy szerepe van a közlekedési kapcsolatok fejlődésének, fejlettségi színvonalának, intenzitásának. Az elmúlt évtizedben végbement területi társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeként a közlekedési kapcsolatok is intenzívebbé váltak, s ez a községi települések összefonódásának folyamatát is erősítette, összefüggő településcsoportok kialakulását segítette elő.

A községi települések, így a mezőgazdasági térségekben fekvő települések közötti összefonódás folyamatát kiváltó, erősítő tényezők között említhető a népesség életkörülményeinek változása, az életmódban végbemenő átalakulás, s ennek közvetett hatása a területfelhasználás rendszerének fejlődésére, a községi települések beépítési jellegének, a közösségi intézményekkel és az általuk nyújtott szolgáltatásokkal szemben támasztott különféle jellegű igények alakulására.

A községi települések strukturális változását kiváltó folyamatok sorában nem elhanyagolható azoknak a tényezőknek a szerepe, amelyeket összefoglalóan „a kommunikációs kapcsolatok erősödése” címmel jelölhetünk. Ebben meghatározó jelentősége van egyrészt a kommunikációs kapcsolatok kialakulását, erősödését biztosító tárgyi feltételeknek (a közlekedési kapcsolatok fejlődésének, a műszaki infrastruktúra gyarapodásának stb.), másrészt a társadalmi és foglalkoztatottsági átrétegződés hatására végbemenő módosulásoknak, a népesség életkörülményeiben, életmódjában bekövetkezett változásoknak.

A mezőgazdasági területeken lezajló strukturális változások

A helyszíni vizsgálatok eredményei, a témával foglalkozó irodalmi források értékelése alapján az a következtetés fogalmazható meg, hogy a mezőgazdasági területeken lezajló strukturális változások közvetlen kiváltója a városok fejlődése, kisugárzó hatása. A mezőgazdasági területeken fekvő településeken, településcsoportokban lezajló strukturális változások kettős folyamatot jeleznek. Egyrészt a mezőgazdasági területeket kívülről érik azok az impulzusok, amelyek a települések, településcsoportok fejlődésének, strukturális átalakulásának kiváltó, meghatározó tényezői. Ezek között említhetjük a városok gyors fejlődését, települési szerkezetük átalakulását, az ipar fejlődését, az iparban végbemenő műszaki, technológiai, szervezeti és egyéb jellegű változásokat és azok következményeit. Ide sorolhatjuk a tömeges üdüléssel, idegenforgalommal szemben jelentkező igényeket, amelyeket a népesség életkörülményeiben végbemenő kedvező irányú változások eredményeztek. Mivel napjainkban még a városi népesség részéről jelentkezik döntő mértékben a tömeges üdülés és az idegenforgalom feltételeinek megteremtésével, biztosításával kapcsolatos igény, ezért ennek hatása ilyen vonatkozásban említhető.

Ugyanakkor a mezőgazdasági területeken lezajló strukturális változások folyamatának vizsgálata arra is felhívja a figyelmet, hogy a mezőgazdasági termelés, illetve a komplex élelmiszer-gazdaság kialakulása és megerősödése olyan tényező, amely a későbbiekben az érintett térségekben fekvő települések összefonódását, különféle jellegű, kiterjedésű, intenzitású településszimbiózisok kialakulását, fejlődését eredményezheti. Ez azonban a mezőgazdasági területeken a strukturális változást kiváltó okok között aligha említhető. Bizonyos jegyeivel már ma is találkozunk, tömeges előfordulásáról azonban még nem beszélhetünk.

Összességében megállapítható, hogy a városok fejlődése az a döntő tényező, ami a községi településeken a strukturális változás folyamatait kiváltja, erősíti. Ebből következik, hogy a községekben megfigyelhető strukturális változás folyamata eltérő erősségű, intenzitású az ország különböző térségeiben. Legerősebb ez a folyamat a főváros és a nagyvárosok, a nagy ipari tömörülések térségeiben. Az itt fekvő községek nemcsak funkcionális és hierarchikus vonatkozásban integrálódnak a térség települési viszonyait szervező várossal (városokkal), hanem különféle jellegű, intenzitású települési képződményeket is létrehoznak, azok kialakulását erősítik. A községi településrendszerben önmagában végbemenő strukturális változás különbözőképpen, de lényegesen halványabban érvényesül. Kisebb mértékben érinti azokat a településeket, ahol a funkcionális és hierarchikus kapcsolatok kialakult rendszere mellett a települések szimbiózisát mutató különféle jegyekkel is számolhatunk.

A mezőgazdasági települések, falvak elhelyezkedése az ország különböző térségeiben nagyon sajátos, eltérő szerkezetet mutat. Ez a kialakult szerkezet sok évszázados történelmi fejlődés eredménye. Ebben meghatározó szerepe van a természeti-földrajzi adottságoknak. Ezek sorában említhetők például a vízfolyások, a folyó

menti láncszerű elhelyezkedésből fakadó adottságok. Meghatározó szerepe lehet a terepviszonyoknak, a terepalakulat sajátos helyzetének, amely mindenkor különbözőképpen, de alapjaiban határozta meg a települések elhelyezkedését, területi fejlődését. A falvak elhelyezkedése sajátos szerkezeti alakulásában a társadalmi-gazdasági viszonyoknak mindenkor alapvető jelentősége volt és van. Ezek az adottságok azonban nem azonosíthatók azokkal a strukturális változásokkal, amelyekre az adott téma kapcsán jelen esetben gondolunk.

Az ország községi településeinek nagyobb hányada az előzőekben kifejtettekből következően ma még kevés jegyét mutatja azoknak a strukturális változásoknak, amelyek a városok mind nagyobb részénél az általuk szervezett, irányított térségekben a fejlődés meghatározó tényezői.

Legcélszerűbb, ha – a helyszíni vizsgálatok eredményei alapján – megyénként vesszük számba a községek egymás közötti összefonódási folyamatának sajátos ismérveit, s ilyen részletezettségben elemezzük azok megnyilvánulásait.

Szükségesebbnek tartjuk még egyszer megismételni, hogy azok a községi települések, amelyekben ilyen vagy olyan formában felismerhetők a településrendszerben végbement strukturális változások sajátos jegyei, nagyobb részben a városok hatásának köszönhetik ezt a fejlődést, illetve a kibontakozás meghatározó jelleggel a városok fejlődéséhez kapcsolódik, illetve ahhoz kapcsolható.

A községi településrendszer strukturális változásának folyamata lényegében a Dunántúl és Észak-Magyarország térségeire jellemző. Az Alföld sajátos települési viszonyai ebben a vonatkozásban is másként érvényesülnek. Mind a természeti-földrajzi adottságok, mind a társadalmi-gazdasági fejlődés következményei olyanok, amelyek az Alföld térségeiben lényegében kizárják a községi településrendszer strukturális változásának kibontakozását, még kevésbé erősödését, elmélyülését.

A napi ingázás és a településrendszer strukturális változása közötti összefüggések értékelése az érintett térségekben, települési képződményekben

A napi ingázás és a településrendszer strukturális változása közti összefüggések értékelése alapján a legfontosabb általános jellegű megállapításokat a következőkben foglalhatjuk össze:

Az ingázás, különösen a napi ingázás, meghatározó szerepet tölt be a magyarországi településrendszer strukturális változásának folyamatában. Az ingavándorforgalom erősödése, intenzitásának növekedése a strukturális változás folyamatának kiváltója, majd hordozója. Az ingázás, különösen a napi ingázás szempontjából intenzíven érintett térségekben figyelhető meg a legmarkánsabban a strukturális átalakulás folyamata, a sajátos települési képződmények kialakulása, fejlődése.

A napi ingázás következményeiben tehát egyfelől a strukturális változás folyamatának előidézője. Ugyanakkor másfelől a strukturális változás folyamatának elmélyü-

lése tovább erősíti, mélyíti a munkahely–lakóhely közötti kapcsolatokat; a rendszeres napi ingavándor-forgalom erősödését, kiszélesedését jelenti. E két folyamat egymással dialektikus kölcsönhatásban van, s a településrendszer átalakulásának egyik meghatározó jelentőségű tényezője.

A településrendszer strukturális átalakulási folyamatának egyik meghatározó komponense az infrastruktúra, konkrétan a közlekedési hálózati rendszerek által megszabott adottságok, illetve feltételek. Az ingavándor-forgalom adatainak elemzése arra hívja fel a figyelmet, hogy a rendszeres napi ingázás fő tengelyei e vonalak mentén alakultak, illetve alakulnak ki, s az e vonalak mentén elhelyezkedő településeket érintik döntő mértékben. Ez a körülmény egyben meghatározója a településrendszer területi fejlődésének is. Az eddigi tapasztalatok arra utalnak, hogy a rendszeres napi ingavándor-forgalom iránya, a közlekedési infrastruktúra vonalai az érintett térségben fekvő településeken lezajló strukturális változások alapvető tényezői.

A strukturális változás folyamatai alapján lehatárolt térségeken, településképződményeken belül megfigyelt adatok alapján a naponta ingázók száma az ország összes naponta ingázóinak közel egynolcadát teszi ki. Az ingázók többsége férfi, és az ipar különböző ágazataiban dolgozik.

Az infrastruktúra szerepe a településrendszer strukturális változásának folyamatában¹

A téma különböző aspektusainak tárgyalása kapcsán több alkalommal utaltunk arra, hogy az infrastruktúra meghatározó szerepet tölt be a településrendszer strukturális változásának folyamatában, annak elmélyülésében. Így többek között a napi ingavándor-forgalom alakulásának, területi kiterjedésének egyik meghatározó tényezője a közlekedési infrastruktúra fejlettsége, fejlesztésének lehetősége. A mezőgazdasági települések egymás közötti agglomerálódásának folyamatában is – egyéb más tényezők mellett – fontos szerepe van az infrastruktúrának. Az ez évi feladatok keretében készített esettanulmányok sokoldalúan utalnak arra, hogy az infrastruktúra az érintett térségek településrendszerében végbemenő strukturális változások ösztönző tényezője. Jelen fejezetben azt vizsgáljuk, hogy az infrastruktúra milyen szerepet tölt be, milyen hatást gyakorol a településrendszer strukturális változásának folyamatára.

Az infrastruktúra fejlődése és a strukturális változás közötti kölcsönhatás, az infrastruktúra kettős szerepe

Az infrastruktúra fejlettségi színvonala, az infrastruktúra területi szerkezetének sajátos adottságai meghatározó szerepet töltenek be a népesség települési rendjében, települési viszonyainak alakulásában, s különösen a településrendszer strukturális

¹ Jelen esetben „infrastruktúra” címszó alatt csak a műszaki infrastruktúrát (közlekedés, energia- és vízellátás) tárgyaljuk.

változásának folyamatában. Az ország területi adottságainak értékelése alapján egyértelműen megfogalmazható az a következtetés, hogy az infrastruktúra fejlettsége a településrendszer strukturális változásának az egyik kiváltó, előidéző tényezője. Ugyanakkor az infrastruktúra által kiváltott strukturális változás további ösztönző tényezője az infrastruktúra fejlődésének az érintett térségekben. Ezek a folyamatok – a strukturális változás által legintenzívebben érintett térségekben – integrált infrastruktúra-rendszerek² kialakulását, fejlődését eredményezhetik.

Az infrastruktúra a településrendszer strukturális változását kettős vonatkozásban befolyásolja. Egyfelől makroszinten, az infrastruktúra nemzetközi és országos jelentőségű vonalas és létesítményi rendszereinek területi elhelyezkedéséből fakadó adottságok és működés következtében. Az infrastruktúra szerepét illetően ezt „külső hatásnak” tekinthetjük a strukturális változás folyamatában. Másfelől az infrastruktúra mezo-, különösen pedig mikroszintű adottságai, fejlettségi színvonala gyakorol meghatározó jelentőségű hatást az adott térségekben elhelyezkedő települések egymás közti agglomerálódására, strukturális változásának folyamatára. Ezt a szerepet „belső hatásnak” nevezhetjük. Mindkét szintű infrastrukturális fejlettség – tehát makro-, mezo- vagy mikroszinten – a településrendszer strukturális változásának ösztönző tényezője.

Az infrastruktúra megelőző, illetve követő jellege, a nemzetközi jelentőségű infrastruktúra-rendszerek szerepe

Az infrastruktúra, illetve annak egyes ágazatai egyrészt megelőző jelleggel szerepelhetnek a települések agglomerálódását, területi összefonódását, együttélését (szimbiózist) kiváltó, elősegítő folyamatokban, másrészt követő jelleggel segíthetik elő a településrendszer strukturális változásának elmélyülését, területi kiterjedését. Így megelőző jellegűnek tekinthetjük a településrendszer strukturális változása szempontjából a közlekedési infrastruktúra nemzetközi és országos jelentőségű hálózati és létesítményi rendszereit. Közlekedési infrastruktúra alatt a vasúti és a közúti infrastruktúra értendő. (A vízi közlekedésnek jelenleg nincs említésre méltó szerepe. Ez alól a balatoni agglomeráció kivétel, de ez sajátos körülménynek tekinthető.) Hasonlóképpen említhetjük az energiaellátás (ezen belül a villamos energia és a gázellátás)

² Szükséges a fogalom tisztázása, értelmezése. A társadalmi, illetve a területi munkamegosztás fejlődése, elmélyülése az infrastruktúra egyes ágazatainak egymás érdekeit kölcsönösen figyelembe vevő és érvényesítő összehangolt fejlesztését, működtetését teszi szükségessé. Míg korábban, a munkamegosztás alacsonyabb fokán az infrastruktúra egyes ágazatainak differenciált fejlesztése volt a gyakorlat, a munkamegosztás elmélyülése az infrastruktúra különböző ágazatainak egymással összehangolt integrálódását igényli. Ebből következően a vonalas infrastruktúra fogalmkörébe tartozó különféle ágazatok fejlesztése, üzemeltetése kettős követelményt kell hogy kielégítsen: egyfelől az anyagi javak termeléséből fakadó feladatok maradéktalan és gazdaságos ellátását, másfelől a lakosság differenciált igényeinek megfelelő színvonalú kielégítését. Ugyanakkor a hatékonyabb területfelhasználás érdekei, valamint a környezetvédelmi követelmények átfogó érvényesítése az integrált fejlesztést teszi szükségessé.

Az integrált fejlesztés legkarakterisztikusabb vonása, hogy az egyes infrastruktúra-rendszerek egymást feltételezik, de egyben ki is egészítik.

nemzetközi és országos jelentőségű hálózati és létesítményi rendszereit. Az infrastruktúrának ez az a két ágazata, amelyek fejlettsége, fejlődésének következményei alapjaiban befolyásolják a településrendszer strukturális változásának kibontakozását, fejlődését. A közműves vízellátás regionális és településközi rendszereinek kiépülése, illetve a közlekedési infrastruktúra országos jelentőségű hálózati és létesítményi rendszereinek bázisán kialakuló mikrotér-ségi tömegközlekedés létrejötte, működése az infrastruktúra követő jellegét mutatja a településrendszer strukturális átalakulási folyamatának elmélyülésében, területi kiterjedésében. Ez a szakasz az infrastruktúra-fejlődés következő, minőségileg új szakaszát is jelenti a strukturális változások folyamatának erősödése szempontjából.

Az infrastruktúra fejlettségi színvonala, területi szerkezetének adottságai szempontjából meghatározó szerepe van („input tényező”) a nemzetközi jellegű infrastrukturális rendszerekkel való kapcsolatnak. A nemzetközi jelentőségű infrastruktúra-rendszerek hatása az ország északi sávjában érvényesül sokoldalúbban és dinamikusabban. Ennek következményei jól felismerhetők e térség települési viszonyainak átalakulásában is.

A településrendszer strukturális változásának sajátosságai az európai országokban

Az elmúlt két évtizedben mélyreható és sokoldalú változások folyamatai bontakoztak ki, illetve mentek végbe a világ nagy részén, így az európai térségben fekvő államok jelentős hányadának települési viszonyaiban. A népesség történelmileg kialakult, múltból örökölt települési rendjének átalakulása felgyorsult. A fejlődés új hatótényezői érvényesülnek, amelyek a korábbi időszakoktól eltérően, minőségileg új követelményeket támasztanak a települési, illetve infrastrukturális ellátottsági viszonyokkal szemben. Az átalakulás folyamata egyaránt érintette és érinti a tőkés gazdaság viszonyai között élő országokat, valamint a szocialista világ országait. Természetesen ennek a folyamatnak – különböző okoknál fogva – eltérő sajátosságait, karakterisztikus jegyeit ismerhetjük fel a különböző társadalmi-gazdasági rendszerhez tartozó országokban.

A települési viszonyok átalakulását kiváltó okok elsődlegesen a társadalmi-gazdasági fejlődés következményeként, e fejlődés hatására érvényesülnek. Ugyanakkor a tudományos, műszaki és technológiai fejlődés következményeiben és hatásában is sokoldalúan, gyakran ellentmondásosan érinti, befolyásolja a települési viszonyok átalakulásának, a településrendszerek fejlődésének, autonóm jellege felbomlásának a folyamatát.

Az elmúlt két évtizedben a gazdasági fejlődés mindenkori iránya, követelményei eltérő jelleggel befolyásolták, illetve befolyásolják a településrendszerek helyzetét, a népesség települési viszonyainak fejlődését. A gazdaság fejlődése és a településrendszerek átalakulása, fejlődése között kettős korrelációs összefüggés ismerhető fel.

Egyrészt, a gyorsabb gazdasági fejlődés kedvezőbb feltételeket teremt, biztosít a népesség települési viszonyainak korszerűsítéséhez, a településrendszer múltból örökölt tehetetlenségi nyomatékainak leküzdéséhez, a mindenkori gazdasági fejlődés igényelte új települési feltételek létrejöttéhez, megerősödéséhez. Másrészt sokoldalúan befolyásolja, több esetben meghatározza a gazdasági fejlődés menetét, intenzitását, jellegét, a gazdaság fejlesztésével szemben támasztott követelmények érvényesülését. A települési rendszer adottságai ösztönzőleg vagy fékezőleg hathatnak a gazdasági fejlődésre, annak eredményességét erősíthetik vagy gyengíthetik.

Ilyen megközelítésben vizsgálva a településrendszer átalakulásának, fejlődésének okát, a hetvenes években majd minden országban tudatosabb lett az a felismerés, hogy a gazdaság fejlődése és a településrendszer adta keretek feltételei szorosan összefüggnek, meghatározzák egymást. A gazdasági növekedés lassuló üteme, a gazdasági fejlődésben végbement, illetve végbemenő változások a hetvenes évek végére nemcsak a településfejlesztés kérdéseivel foglalkozó szakemberek, hanem a gazdaságpolitikuskok, a gazdaság fejlesztésével foglalkozók számára is egyértelművé, illetve egyértelműbbé tették azt, hogy ennek az összefüggésnek a figyelembevétele elengedhetetlen követelmény a gazdasági fejlődés folyamatainak orientálása, befolyásolása vagy akárcsak megítélése szempontjából. Ilyen vonatkozásban ezt a felismerést, illetve annak érvényesítésére irányuló törekvést általános jellegűnek lehet tekinteni mind a kapitalista, mind pedig a szocialista országokban.

A települési viszonyok átalakulásának, fejlődésének egyik sajátos vonása az autonóm jellegű településrendszerek felbomlása; a települések egymás közötti – a területi társadalmi-gazdasági fejlődésből fakadó munkamegosztás elsődlegességén alapuló – hierarchiájának kialakulása; az annak alapjául szolgáló, azt meghatározó funkcionális kapcsolatok intenzitásának elmélyülése, jellegének sokoldalúbbá válása. Másik ilyen sajátos vonásként említhető a településrendszer szerkezetében megfigyelhető változások folyamata. E folyamatok következtében és eredményeként, számos körülmény hatására, illetve számos feltétel, adottság következményeként sajátos szerkezetű, strukturális változások mennek végbe a népesség települési rendjében, különböző települési képződmények alakulnak ki.

A településrendszerek strukturális átalakulási folyamatában meghatározó szerepet játszanak a múltbeli fejlődésből fakadó adottságok, körülmények. Emellett fontos tényező a természeti-földrajzi adottság, sajátosság (például domborzati viszonyok, terepalakulat, vízrajzi helyzet stb.).

A legnagyobb változást kiváltó ösztönző tényezőnek az anyagi javak termelésében, területi elhelyezkedésének szerkezetében bekövetkezett fejlődést tekinthetjük. Az elmúlt másfél-két évtizedben több struktúraváltozás tanúi lehettünk a fejlett tőkés országokban, s új struktúrapolitika kibontakozásának folyamatát figyelhetjük meg a szocialista országokban is. A struktúrapolitika követelményei a gazdaság fejlesztésével szemben az intenzív, szelektív fejlesztési stratégiára alapozott hatékonysági követelményeket tartja elsődlegesnek. Ezeknek a követelményeknek az érvényesítése azonban nemcsak az anyagi javak termelése adott ágazatának tevékenységét,

fejlesztését határozza meg közvetlenül. A követelmények érvényesítésében a területi adottságoknak, a települési feltételeknek is meghatározó jelentősége van. Ilyen szempontból a településrendszerek strukturális változása kedvező, illetve kedvezőbb feltételeket teremt vagy teremthet a gazdaságfejlesztéssel szemben megfogalmazott követelmények érvényesítéséhez. A strukturális változás a települési viszonyokban – mint arról a későbbiekben szó lesz – olyan feltételeket teremthet, illetve biztosíthat, amelyek egyaránt szolgálhatják a gazdaság hatékonyabb fejlődésének követelményeit, s ugyanakkor az érintett térségekben élő népesség életkörülményeit is sokoldalúan befolyásolhatják.

A településrendszerek strukturális változásának folyamatát alapjaiban megszabja a népesség demográfiai magatartása (mobilitása). A legutóbbi időkig a népesség mobilitásában, földrajzi letelepedésében, lakóhelyének megválasztásában erőteljes koncentrálódási folyamat következményeivel találkozhattunk. Az utóbbi másfél-két évtizedben – nemcsak az egyes országok, hanem az egyes országokon belüli földrajzi térségek sajátosságaiból fakadóan is – eltérő intenzitással és jelleggel, a népesség térbeli elhelyezkedésének decentralizálódására irányuló törekvések folyamata figyelhető meg. Ez az a körülmény, amely meghatározó tényezőként értékelhető a településrendszerek strukturális változásának folyamatában, a sajátos települési szerkezet, a strukturális képződmények létrejöttében, fejlődésében.

Az európai országokban végbemenő folyamat sajátos vonásainak vizsgálata egyértelműen azt mutatja, hogy a hagyományos települési rend felbomlásában, átalakulásában mindenkor meghatározó szerepe volt az infrastruktúrának általában. Ez a szerepe napjainkban még erőteljesebben érvényesül. Természetszerű azonban, hogy az infrastruktúra egyes ágainak szerepe, jelentősége ebben a folyamatban különbözőképpen jelentkezik. A településrendszerek átalakulásának, fejlődésének folyamatában az infrastruktúrát általában a közlekedési kapcsolatok fejlődése, technikai színvonalának alakulása határozza meg. Ugyanakkor a közlekedési kapcsolatok fejlettsége, intenzitása, az általuk nyújtott szolgáltatások elért színvonala a kiváltója a településrendszerek strukturális változásának, a különféle jellegű települési képződmények kialakulásának és fejlődésének. Az infrastruktúra más ágai ebben a folyamatban már követő jellegű funkciót látnak el. Az energiaellátás, a vízgazdálkodás hálózati és létesítményi rendszerei nem kiváltó, hanem követő szerepkörükből fakadóan, szintén meghatározó tényezői a strukturális változások kialakulásának, elmélyülésének.

Az elmúlt másfél-két évtized tapasztalatai felhívják a figyelmet arra a körülményre is, hogy a természeti, de különösen a települési környezet állapotában végbemenő kedvezőtlen jellegű és irányú változások, a települési környezet rosszabbodásának, károsodásának folyamata erősítette a népesség decentralizáltabb települési viszonyainak kialakulását, ösztönzőleg hatott a települések közötti együttélés, a különféle településszimbiózisok kialakulásának folyamatára. Nem kis mértékben az ún. ökológiai válságból, illetve annak várható következményeitől való félelem váltotta ki a népesség számottevő hányadának menekülését a városok, különösen a nagyvárosok belső területeiről, a városokat övező külső térségekbe, az ott elhelyezkedő települé-

sekbe. Úgy tűnik, hogy az élet minőségével szemben támasztott követelmények, ha kevésbé felismert tudatossággal is, de szintén ösztönzőleg hatottak a településrendszerek strukturális változásának folyamatára, a különféle jellegű települési képződmények kialakulására, fejlődésére.

A településrendszerek strukturális változása, a sajátos strukturális képződmények létrejötte jelentős mértékben elősegítette és elősegíti az urbanizációs folyamat területi „szétterülését”, bővülését, az ún. urbanizált térségek növekedését. Ez a város–falu közötti közeledés folyamatának felgyorsulását involválja, a falusi települések hálózatainak átalakulását segíti elő, az urbanizáció követelményei által támasztott fejlődés áramkörébe kapcsolva azokat.

A társadalmi-gazdasági berendezkedés alapjaiban eltérő jellege, a természeti-földrajzi adottságok különbözősége, a történelmi múltból fakadó örökségek eltérő volta, sajátosságai ellenére is az európai térség települési viszonyainak átalakulása, korszerűsödése a településrendszerek olyan strukturális változásának folyamatát mutatja, amely lényegében az Európa nyugati térségeiből kelet felé haladó települési tengely (mind inkább összefüggő települési láncolat) kialakulását, létrejöttét eredményezi. A vonatkozó szakirodalmi források alapján megállapítható, hogy a legnyugatibb, s egyben az egyik legmarkánsabb pólusa ennek a strukturális változási folyamatnak a londoni metropolisz által szervezett városrégió térségében figyelhető meg. A kontinensen belül a párizsi városrégió, a hollandiai–németalföldi Randstadt-i településképződmény és a Ruhr-vidéken kialakult agglomeráció a folytatása. A kibontakozó folyamat mai karakterisztikus vonásait értékelve, a települési viszonyok strukturális átalakulásának folyamata erőteljesebben Európa középső térségeiben ismerhető fel. München térsége, majd ettől keletre, az Innsbruck–Salzburg–Bécs–Budapest irány az az egyik tengely, amely a településrendszer strukturális változását már ma is markánsan kibontakozónak sejteti. Jól felismerhetők az ettől északra elterülő térségek települési viszonyaiban végbemenő strukturális átalakulási folyamatok karakterisztikus ismérvei is. Vitathatatlan, hogy az alapjaiban eltérő társadalmi-gazdasági berendezkedés, az államhatárok meghatározó tényezője és egyéb más tényező fékezőleg hat a folyamat érvényesülésére. Ennek ellenére Lipcse és Drezda vonzáskörzetei, Felső-Szilézia térsége stb., amelyek napjainkban még a településrendszer strukturális átalakulásának sávszerű jellegét tanúsítják, potenciális lehetőséggel rendelkeznek egy egymással összefüggő települési struktúra kialakulásához.

Mélyreható változások mentek és mennek végbe a Szovjetunió településrendszerében, különösen az ország európai térségében. Az elmúlt másfél-két évtized egyik legmeghatározóbb tényezője itt is az autonóm településrendszerek felbomlása, s az egyes településrendszerek egymással kölcsönösen összefonódó fejlődése volt. A településrendszer strukturális változását elősegítő tudatos beavatkozások két fontos eszközét alkalmazzák. Az egyik az anyagi javak termelését szolgáló intézmények, üzemek, hálózati rendszerek tudatos decentralizálása, a termelőerők arányosabb területi elhelyezkedése, szerkezetének kialakítása, fejlesztése érdekében. A másik a vonalas rendeltetésű és jellegű infrastruktúra, elsősorban a közlekedés, illetve az

energiagazdálkodás hálózati rendszereinek olyan fejlesztése, amely a településrendszereknek a társadalmi-gazdasági követelményekkel egyező, kívánatos jellegű strukturális átalakulását segítheti elő.

A településrendszerekben végbemenő strukturális változások folyamatának sajátosságait vizsgálva az a következtetés fogalmazható meg, hogy a strukturális átalakulás három szakaszban megy végbe.

A városok, különösen a nagyvárosok, metropoliszok gyors növekedésének hatására végbemegy az urbanizált térségek földrajzi kiterjeszkedése. Ennek egyenes következménye, hogy az érintett térségekben olyan urbanizálódási tengelyek, csomópontok jönnek létre, amelyek a későbbiekben a településrendszerek strukturális átalakulásának magasabb rendű folyamatát váltják ki. A települések egymás közötti funkcionális, hierarchikus és területi összefonódása megy végbe. Az agglomerálódás folyamatának ismérvei különböző jellegűek. Az egyes országokban, illetve térségekben eltérő sajátosságokkal rendelkeznek. Közös vonása azonban az egész európai térségnek, hogy a települések olyan összefonódását, egymásra épülését hozza létre, olyan településláncok kialakulását, fejlődését segíti elő, amelyek egyaránt befolyásolják az anyagi javak termelésének területi szerkezetét, az infrastruktúra fejlesztésének jellegét és területi szerkezetét, a népesség térbeli elhelyezkedésének rendszerét, valamint az emberek életkörülményeinek alakulását.

A településrendszer strukturális változásának mind pregnánsabban kifejeződő sajátos vonása – a fejlődés újabb, magasabb szakaszában – a városrégiók kialakulása, gyorsuló fejlődése. Úgy tűnik, hogy ez a folyamat ma sok európai (és nem csak európai) országban az urbanizálódási folyamat egyik karakterisztikus vonása. Természetesen a települési viszonyok múltbeli fejlődésének adottságaiból fakadóan, a természeti-földrajzi helyzet eltérő adottságainak következményeként, a társadalmi-gazdasági fejlődés igényelte mindenkor feladatok jellegétől függően ez a folyamat, s az ennek eredményeként kialakuló városrégiók igen eltérők lehetnek nemcsak az egyes országokban, hanem az egyes országokon belüli térségekben is.

A legfejlettebb európai országokban a településrendszer strukturális változási folyamatának új szakasza bontakozik ki, illetve megy végbe. Társadalmi-gazdasági, tudományos-technikai, technológiai tényezők hatására és következményeként a városrégiók, agglomerációk, agglomerálódó térségek bázisán városi övezetek alakulnak ki.

Az integrált komplex infrastruktúra-rendszerek, az ellátási-szolgáltatási funkciók magas színvonalú területi munkamegosztása, az épített környezet jellege, minősége és egyéb más tényezők összefüggő nagy térségekben élő népesség számára biztosítanak városi életfeltételeket. Meghatározó szerepe van ebben a folyamatban a múltbeli fejlődésből fakadó adottságoknak, mint például: a városi életforma műszaki-fizikai keretei, az infrastrukturális ellátottsági viszonyok magas színvonala, a kulturált települési környezettel szembeni társadalmi igények és elvárások stb.

Ez a folyamat figyelhető meg például – többek között – Belgium nagy részén, a holland Randstadt vidékén, Svédországban Göteborg térségében, a Német Szövetségi Köztársaságban a Ruhr-vidéken és másutt.

A településrendszerek strukturális változásának folyamata ma sokirányú tanulmányozás, értékelés tárgya a különböző európai országokban is. A legkülönbözőbb iskolák alakultak ki a folyamat tanulmányozása, sajátos vonásainak bemutatása, értékelése céljából. Igen sok regionális tervet készítettek és készítenek a települési struktúrák fejlesztését, rekonstrukcióját szolgáló intézkedések tudatosabb megalapozása érdekében. A közigazgatás szerkezetét állandóan változtatják, hogy az mind alkalmasabb legyen ezeknek a sajátos települési képződményeknek a szervezését, irányítását szolgáló feladatok ellátására. Kialakul a településrendszerek fejlődésének irányításával foglalkozó matematikai iskola is, amely a kibernetika sajátos eszköztárát hívja segítségül a különböző térségekben lejátszódó településfejlődési folyamatok negatív következményeinek lehetőség szerinti mérséklése, illetve az ebből fakadó előnyök tudatosabb hasznosítása érdekében.

Néhány következtetés

A kutatások eddigi eredményei lehetőséget nyújtanak néhány következtetés megfogalmazására. Ezek a következőkben összegezhetők:

1. Hozzávetőleges számítások szerint az ország népességének több mint a fele, az anyagi javak termelésének szintén több mint fele, az infrastrukturális rendeltetésű állóalap-állománynak pedig közel háromötöde a magyarországi településrendszer strukturális változásának folyamata által érintett, karakterisztikus vonásai révén jól lehatárolható térségekben, településképződményekben található.

2. A vizsgálatok alapján az a következtetés is megfogalmazható, hogy a településrendszer strukturális változásának folyamata – a területi társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeként, illetve következtében – tovább szélesedik, az ország mind nagyobb térségeit fogja át. A termelőerők elért fejlettségi színvonala és a településrendszer strukturális változásának folyamata között szoros az összefüggés. Az ország északi térségeiben (központi körzet, észak-dunántúli, illetve észak-magyarországi térség) a termelőerők átlagosnál lényegesen magasabb fejlettségi színvonalát fejezi ki – többek között – a településrendszer strukturális változása folyamatának elmélyülése, szélesebb földrajzi kiterjedése.

3. Karakterisztikus vonása a strukturális változás folyamatának, hogy mind nagyobb mértékben átfogja a községi települések rendszerét is. Ebben a jövőben meghatározó szerepe lehet a mezőgazdasági termelésben várhatóan végbemenő további integrálódás következményeinek.

4. A hazai urbanizálódási folyamat sarokpontjainak a településrendszer strukturális változási folyamatában legmarkánsabban érintett térségeket lehet tekinteni. Különösen fontos elemei ennek a folyamatnak a településegységek, az agglomerációk és a városrégiók. Feltételezhető, hogy a településrendszer jövőbeli változása, átalakulása nyomán az egyes települési képződmények összefonódnak, integrálódnak (például az urbanizált térségekben felgyorsulhat a településegységek kialakulásának, összefo-

nódásának folyamata. Az urbanizálódási tengelyek bázisán agglomerálódó térségek alakulhatnak ki, agglomerációk jöhetnek létre stb.). Ennek révén megteremtődnek a településrendszer fejlődésének, a városrégiók kialakulásának dinamikusabb feltételei (a budapesti régióban, az észak-dunántúli térségben, a Közép-Tisza vidékén stb.). Ebben a folyamatban meghatározó szerepe van az infrastruktúrának. Az integrált infrastruktúra-rendszerek fejlődése kedvező feltételeket biztosíthat a folyamat felgyorsulásához.

5. A strukturális változás folyamata a magyarországi településrendszer átalakulásának, fejlődésének egyik meghatározó vonása. A folyamat tudatos irányítása, szabályozása a területi és településfejlesztés egyik legnehezebb, s egyben legidőszorúbb feladata. A tudatos beavatkozás gazdaság- és társadalompolitikai jelentősége aligha tagadható.

IRODALOM

- ANDORKA, R. (1979): *A magyar községek társadalmának átalakulása* Magvető Kiadó, Budapest.
- BELOUSZOV, V. N. (otvetsztvennij redaktor) (1980): *Komplexnaja Rajonnaja Planyirovka* Sztojizdat, Moszkva.
- BERÉNYI, S. (szerk.) (1978): *Az urbanizáció hatása a közigazgatásra az európai szocialista (KGST) államokban* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- CLOUT, H. D. (1979): *Regional development in Western Europe* John Wiley Sons, London.
- ENYEDI, GY. (1980): *Falvaink sorsa* Magvető Kiadó, Budapest.
- ENYEDI, GY. (1981): Ipar a mezőgazdasági nagyüzemekben *Valóság* (24) 2: 21–31.
- FRIEDRICHS, J. (1978): *Stadtenwicklungen in kapitalischen und sozialistischen Ländern* Rowohlt, Hamburg.
- HUNYA, G. (1981): Napi ingázás Magyarországon *Földrajzi Közlemények* (29) 2: 128–139.
- KOLAR, O. (1981): A népesség térbeli elhelyezkedésének dinamikája, fejlesztésének koncepciója *Architektura ČSR* 40 (2).
- KOVÁCS, T. (1980): Magyarország településhálózata és fejlődésének főbb tendenciái *Statisztikai Szemle* 58 (11): 1061–1080.
- KŐSZEGFALVI, GY. (1976): *Településfejlesztés és infrastruktúra* Műszaki Kiadó, Budapest.
- LETTRICH, E. (1965): *Urbanizálódás Magyarországon* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PAKSY, G. (1981): Településfejlesztésünk néhány kérdése *Építészeti Szemle* 24 (2): 33–36.
- PERÉNYI, I. (1979): *Korunk urbanisztikája* Műszaki Kiadó, Budapest.
- ROMÁNY, P. (1981): Korunk agrárviszonyai *Valóság* 24 (5): 1–11.
- VÁGVÖLGYI, A. (1981): *A falusi életkörülmények differenciáltságát befolyásoló tényezők* Kandidátusi értekezés Budapest.
- ZOLTÁN, Z. (1981) *A dinamikus nagyváros* Magvető Kiadó, Budapest.
- Az agglomeráció kutatás módszertani kérdései (1979): *Közlemények* 26. A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete, Pécs.
- A termelőerők adott koncentrációján kialakult településcsoportok lehatárolása* (1975–1977): kutatási munka (Szántó, I.-né témafelelős) VÁTI, Budapest.